




Tomasz Kaluski

 <https://orcid.org/0000-0001-6474-2896>

Instytut Historii, Uniwersytet Śląski w Katowicach

Stan badań nad pieczęciami cysterskimi na ziemiach polskich Główne nurty badawcze

W niniejszym artykule podjąłem się zaprezentowania dotychczasowych badań dotyczących pieczęci cysterskich na ziemiach polskich. Tekst ten stanowi przede wszystkim przegląd najważniejszych publikacji przedstawiających sfragistykę cysterską. Nie podjąłem się — z pewnymi wyjątkami — ich krytycznej oceny, pozostawiając to do odrębnych analiz przy okazji badań nad pieczęciami danego opactwa. Obecnie dysponujemy podsumowaniem stanu badań nad sigillami kościelnymi (klasztornymi) w wybranych regionach, w których uwzględniono pieczęcie cysterskie. Nie są to jednak siłą rzeczy pełne zestawienia¹. W ostatnim czasie w ramach podsumowania przeprowadzonych po 1989 roku badań nad cystersami w Polsce ujęto również w sposób syntetyczny opracowania poświęcone pieczęciom cysterskim². W badaniach nad tymi sigillami można wyróżnić trzy okresy.

¹ P. Wiszewski, *Badania nad średniowieczną sfragistyką kościoła śląskiego*, w: *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 119—133; B. Mozejko, *Stan badań nad sfragistyką Pomorza Gdańskiego w średniowieczu*, w: *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej...*, s. 219—234; M. Szymoniak, *Stan i perspektywy badań nad średniowiecznymi pieczęciami klasztorów męskich w diecezji krakowskiej*, w: *Źródła staropolskie i nauki pomocnicze historii*, red. J. Rogulski, Kraków 2013, s. 185—208.

² A. Bojęś-Białasik, M. Zdanek, *Zisterzienserforschung in Polen nach dem Zweiten Weltkrieg. Geschichte und Institutionen*, „Cistercienser Chronik“ 2017, 124, s. 447—477; Ciż, *Badania nad cystersami w Polsce po 1989 r.*, w: *Dzieje i kultura cystersów w Polsce. 2*, red. M. Starzyński, D. Tabor, Kraków 2018, s. 523—565.

Pierwszy okres — początki badań nad pieczęciami cysterskimi

W pierwszym okresie, który obejmuje XIX stulecie oraz początek XX wieku, podjęto się edycji pieczęci lub ich opisu ze stosownymi komentarzami wraz z innymi pieczęciami z danego regionu. W pierwszej kolejności należy wymienić opracowanie Friedricha Augusta Vossberga z połowy XIX wieku, gdzie ujęto opisy i rysunki sigillów opatów w Oliwie i Pelplinie z początku XIV stulecia³. W drugiej połowie XIX wieku na uwagę zasługuje praca Alwina Schultza opisująca śląskie pieczęcie. W jej ramach przedstawiono podstawowe informacje dotyczące pieczęci opata w Lubiążu z początku XIII wieku, opatrzonej dwiema podobiznami (chromolitografie) zachowanych jej egzemplarzy⁴. Szerszy zakres w kwestii sigillów cysterskich miało opracowanie przygotowane przez Paula Pfotenhauera. Autor przedstawił podstawowe informacje o pieczęciach opatów z filiacji lubiąskiej (Lubiąż, Henryków, Kamieniec i Krzeszów) z XIII i początku XIV wieku, a także zamieścił reprodukcje gipsowych odlewów sigillów opackich⁵. Pieczęcie cysterskie w większej liczbie zostały wydane dopiero w edycji Franciszka Piekosińskiego u schyłku XIX wieku. W większości były to pieczęcie opatów oraz konwentów z Małopolski. Pochodziły one z klasztorów w: Koprzywnicy, Mogile, Sulejowie, Szczyrzycu i Wąchocku⁶. Odnotowano też sigilla cysterskie z innych ziem. Wydano pieczęcie opatów z Wielkopolski (Paradyż, Łąd, Obra, Łekno) i Kujaw (Byszewo)⁷. Na uwagę zasługują również wydawnictwa źródłowe Bernharda Engela z przełomu XIX oraz XX wieku. Opublikował on sigilla różnych dysponentów z ówczesnego archiwum miejskiego w Toruniu. W jednej ze swoich

³ F.A. Vossberg, *Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen*, Berlin 1854, s. 39—40, Tf. 21.

⁴ A. Schultz, *Die schlesischen Siegel bis 1250*, Breslau 1871, s. 13, Taf. VIII, nr 60—61.

⁵ P. Pfotenhauer, *Die schlesischen Siegel von 1250 bis 1300, beziehentlich 1327*, Breslau 1879, s. 21—22, Taf. XIII, nr 93—95.

⁶ F. Piekosiński, [przy współudziale E. Diehla], *Pieczęcie polskie wieków średnich. Doba piastowska, cz. I*, Kraków 1899. Wykaz stron, na których znalazły się pieczęcie opackie oraz konwentów z Małopolski, zestawił M. Szymoniak, *Stan i perspektywy badań...*, s. 188—189. Na stronach 127—128, nr 188 edycja nieujętej pieczęci opata sulejowskiego.

⁷ F. Piekosiński, [przy współudziale E. Diehla], *Pieczęcie polskie wieków średnich...*, s. 133, nr 198—199; s. 174—175, nr 285, fig. 197; s. 223—224, nr 389; s. 225—226, nr 393; s. 254, nr 481. W wydanych pośmiertnie pracach F. Piekosińskiego opublikowano ponadto pieczęcie opatów z: Byszewa, Jędrzejowa, Kamieńca, Obry, Oliwy, Paradyża, Sulejowa i Wąchocka, oraz konwentu z Paradyża. Zob. F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie wieków średnich doby piastowskiej. (Uzupełnienie)*, Kraków 1936 [odbitka z „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologicznych” 1934, 16; 1935, 17], s. 4, nr 640, fig. 414; s. 4, nr 641, fig. 415; s. 5, nr 644, fig. 417; s. 6, nr 646, fig. 419; s. 10—11, nr 661, fig. 433; s. 11, nr 662, fig. 434; s. 13, nr 673, fig. 444; s. 25, nr 708; s. 35, nr 745, fig. 511.

prac z 1902 roku zamieścił natomiast edycję oraz litografie średniowiecznych pieczęci opatów z klasztoru w Pelplinie⁸.

W regionalnych kodeksach dyplomatycznych zawarto także wzmianki o przywieszonych przy dokumentach pieczęciach, w tym cysterskich. Na szczególną uwagę zasługują edycje ze Śląska, z Wielkopolski i Małopolski, których wydawcy szerzej ujmowali pieczęcie, w tym cysterskie (opisy przedstawiają ikonografię, odczyt legendy napieczętej oraz często charakterystykę materiału pieczętnego). Na rozszerzony opis sigillów wpływ miał bez wątpienia fakt, że część wydawców zajmowała się również wydawaniem pieczęci. Ze śląskich edycji należy wymienić publikację źródłową Wilhelma Wattenbacha poświęconą klasztorowi w Rudach i Jemielnicy oraz dominikanom i dominikankom z Raciborza⁹. Wyróżnia się też edycja dokumentów z klasztoru cystersów w Kamieńcu, wydana przez P. Pfothenhauera. Zawiera ona bowiem nie tylko opisy pieczęci opatów z tego klasztoru, ich kontrasigillów oraz konwentu, ważne są przede wszystkim komentarze dotyczące funkcjonowania sigillów cysterskich w wymienionym klasztorze. Wydawca dołączył ponadto podobiznę najstarszej pieczęci konwentalnej z pierwszej połowy XIV wieku¹⁰. Należy tu również wymienić *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*. Ujęto w nim informacje dotyczące pieczęci opatów z Wielkopolski (Łekno, Obra, Łąd, Paradyż), Małopolski (Wąchock, Sulejów), Kujaw (Byszewo), Pomorza (Oliwa), a także sigilla konwentów z Wielkopolski (Łąd, Łekno)¹¹. W czwartym tomie omawianego wydawnictwa źródłowego zamieszczone zostały ponadto chromolitografie pieczęci konwentu z Łekna i Paradyża — obie z XIV wieku¹². Do grupy wydawnictw źródłowych ważnych dla badań nad sfragistyką cysterską

⁸ B. Engel, *Die mittelalterlichen Siegel der Fürsten, der Geistlichkeit und des polnischen Adels im thornier Ratharchive*, Danzig 1902 (Abhandlungen zur Landeskunde der Provinz Westpreussen, H. 11), s. 8, Taf. II, nr 27, Taf. III, nr 26. Zob. też ocenę publikacji B. Engela w literaturze przedmiotu: B. Możejko, *Stan badań nad sfragistyką...*, s. 225; *Pieczęcie królów i królowych polskich do 1572 r.*, oprac. J. Bonczkowski, D. Chyła, M. Hlebionek, M. Superczyński, red. M. Hlebionek, Toruń 2020 (Katalog pieczęci Archiwum Państwowego w Toruniu, z. 1), s. 19—24.

⁹ *Urkunden der Klöster Rauden und Himmelwitz, der Dominicaner und der Dominicanerinnen in der Stadt Ratibor*, hrsg. W. Wattenbach, in: CDSil, Bd. 2, s. 28—30, nr 33—34; s. 31, nr 36; s. 39—40, nr 44; s. 92—93, nr 20; s. 94—95, nr 23; s. 100, nr 32.

¹⁰ *Urkunden des Klosters Kamenz*, hrsg. P. Pfothenhauer, in: CDSil, Bd. 10, s. 112, nr 141; s. 126, nr 157; s. 165—166, nr 208; s. 250—251, nr 299; s. 261—262, nr 310; s. 303, nr 335. Wydawca zamieścił ponadto krótkie wzmianki o przywieszonych przy dokumentach pieczęciach opatów w Henrykowie oraz Lubiążu.

¹¹ KDW, t. 1, s. 288—289, nr 323; s. 404—405, nr 462; t. 2, s. 227—228, nr 874; s. 263, nr 920; s. 475—476, nr 1149; s. 512, nr 1185; t. 3, s. 137, nr 1408; s. 300—301, nr 1581; s. 582—583, nr 1855; s. 584—585, nr 1857; s. 755, nr 2034; s. 767—768, nr 2049; s. 771—772, nr 2052.

¹² KDW, t. 4, s. 343, nr 38; s. 347, nr 64. W kolejnych tomach kodeksu podano również opisy wybranych pieczęci, przykładowo: t. 5, nr 173, 264; t. 6, nr 94, 229; t. 7, nr 733.

należy zaliczyć też małopolskie kodeksy, szczególnie te, których wydawcą był F. Piekosiński. Zawarto w nich opisy pieczęci cystersów z tej ziemi (Mogiła oraz Szczyrzyc)¹³.

Drugi etap — badania nad pieczęciami cysterskimi jako część większych prac

W okresie od lat międzywojennych do lat 80. XX wieku powstały prace, w których pieczęcie cysterskie analizowano na tle innych sigillów kościelnych lub historii klasztoru. Omówienie dotyczące pieczęci ograniczało się do pobieżnej analizy ich ikonografii oraz legend napieczętych. Wyjątkowe miejsce w obrębie tych publikacji ma studium autorstwa Helene Krahmer poświęcone pieczęciom kościelnym na Śląsku z lat 30. XX wieku. Wymieniona badaczka poruszyła, bodajże jako pierwsza, kwestię wpływu ustawodawstwa Kapituły Generalnej na sfragistykę cysterską. Wskazała ponadto na dziedziczenie typariuszy przez kolejnych opatów cysterskich, a także odnotowała interesujący przypadek wykorzystania pieczęci luźnej opata lubiąskiego jako znaku przełożonego klasztoru¹⁴. W zbliżonym czasie Marian Gumowski opublikował w książce *Historia Śląska...* opracowanie, które zostało poświęcone sigillom książęcym, duchowieństwa, rycerstwa i miast z terenu Śląska. Autor przeanalizował m.in. skrótowo ikonografię oraz legendy napieczęte wybranych średniowiecznych pieczęci opatów oraz konwentów z tego regionu. Oparł się w tym względzie przede wszystkim na ustaleniach P. Pfothenhauera. Załączył również fotografie gipsowych odlewów pieczęci opata w Kamieńcu oraz konwentu w Lubiążu¹⁵.

Analizując okres badań nad sigillami cysterskimi prowadzonych po drugiej wojnie światowej, należy wskazać na monografię opactwa lubiąskiego autorstwa Franciszka Hanusa, w której omówiono zwięźle wybrane średniowieczne pieczęcie opatów z tego klasztoru. Dodano do niej także fotografie

¹³ KDKK, t. 1, s. 250—251, nr 196; KDmK, cz. 2—4, s. 550, nr 420. Zob. też zestawienie wydawnictw źródłowych dotyczących sfragistyki klasztornej, w tym cysterskiej, w Małopolsce: M. Szymoniak, *Stan i perspektywy badań...*, s. 195—197.

¹⁴ H. Krahmer, *Beiträge zur Geschichte des geistlichen Siegels in Schlesien bis zum Jahre 1319*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“ 1935, 69, s. 6—7, 30—31.

¹⁵ M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie do końca XIV wieku*, w: *Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 3, red. W. Semkowicz, Kraków 1936, s. 318—322; po s. 384, tabl. 118 (w tekście błędny numer 117), nr 94; po s. 392, tabl. 119, nr 95; s. 435.

dokumentów z przywieszonymi sigillami opatów i konwentu lubiąskiego¹⁶. Z kolei w podręczniku sfragistyki z 1960 roku, w rozdziale autorstwa M. Gumowskiego poświęconym pieczęciom kościelnym, przedstawiono syntetycznie m.in. ikonografię oraz legendy napieczęte wybranych średniowiecznych cysterskich sigillów opackich i konwentualnych. Część z nich była już znana z wcześniejszych edycji pieczęci lub kodeksów dyplomatycznych. Autor wymienił ponadto kilka pieczęci z okresu nowożytnego (Koronowo, Obra, Paradyż, Sulejów, Wągrowiec)¹⁷. W niemieckojęzycznym podręczniku sfragistyki pióra wymienionego M. Gumowskiego zostały powtórzone te same informacje. Autor opublikował ponadto rysunek pieczęci konwentu mogińskiego, sporządzony w pierwszej połowie XIX wieku przez wybitnego rysownika polskiego Kajetana Wincentego Kielisińskiego, oraz kilka wykonanych własnoręcznie wcierek grafitowych średniowiecznych i nowożytnych pieczęci opackich oraz konwentów (Byszewo, Mogiła, Oliwa, Paradyż, Pelplin, Łekno)¹⁸. W kolejnych latach w badaniach w zakresie sfragistyki cysterskiej należy odnotować artykuł Karola Szerłaga poświęcony nieznanemu w literaturze przedmiotu nowożytnej pieczęci opata oraz konwentu z klasztoru w Krzeszowie. Niestety niewątpliwie walor źródłowy obniżają w tej publikacji błędne wnioski dotyczące wymienionych pieczęci¹⁹. W kilku analitycznych studiach z lat 80. XX wieku opracowanych przez Heinricha Grügera oraz jednym napisanym przez Ambrosiusa Rose, dotyczących klasztorów cysterskich na Śląsku, zawarto podstawowe informacje odnoszące się do pieczęci opatów i konwentów (ikonografia oraz legendy napieczęte), a także do heraldyki występującej w wymienionych klasztorach. Większość z informacji dotyczących sigillów była powtórzeniem ustaleń P. Pfothenhauera oraz W. Wattenbacha²⁰. Opactwa z innych ziem w tym czasie zostały znacznie słabiej zbadane. Kazimierz Bobowski w swoim opracowaniu poświęconym pieczęciom na Pomorzu Zachodnim zwięźle opisał średniowieczne sigilla konwentualne w Bukowie i Kołbaczu²¹. W czasach po-

¹⁶ F. Hanus, *Die aeltere Geschichte der Zisterzienser — Abtei Leubus in Schlesien bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*, Teutopolis 1947, s. 117 oraz fotografie.

¹⁷ *Sfragistyka*, oprac. M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, Warszawa 1960, s. 218—219.

¹⁸ M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz 1966, s. 78—80, nr 61; s. 147, 160—161, Taf. XL—XLII, nr 405—407, 414, 419, 426—427.

¹⁹ K. Szerłag, *Dwie pieczęcie opactwa cystersów w Krzeszowie*, „Biuletyn Numizmatyczny” 1976, 5, s. 87—91.

²⁰ H. Grüger, *Kamenz. Augustiner Propstei, dann Zisterzienserstift*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau“ (dalej: JSFWUB) 1980, 21, s. 105; Tenże, *Leubus. Zisterzienserabtei*, JSFWUB 1981, 22, s. 28; Tenże, *Rauden. Zisterzienserabtei*, JSFWUB 1981, 22, s. 46; Tenże, *Himmelwitz. Zisterzienserabtei*, JSFWUB 1981, 22, s. 59; Tenże, *Heinrichau. Zisterzienserabtei*, JSFWUB 1982, 23, s. 47—48; Tenże, *Der Orden der Zisterzienser in Schlesien (1175—1810). Ein Überblick*, JSFWUB 1982, 23, s. 139; A. Rose, *Grüssau. Benediktiner-, dann Zisterzienserabtei*, JSFWUB 1983, 24, s. 123—124.

²¹ K. Bobowski, *Dawne pieczęcie na Pomorzu Zachodnim. Zabytki prawa i kultury z epoki Gryfitów*, Szczecin 1989, s. 114—115.

wojennych w ramach niektórych edycji dokumentów, tak jak w poprzednim okresie, zawarto również opisy pieczęci, w tym cysterskich. Wyróżnia się na tym tle kontynuacja *Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski*²² oraz *Schlesisches Urkundenbuch*, w którym wykorzystano badania P. Pfothenhauera²³.

Trzeci etap — rozwój badań nad pieczęciami cysterskimi

Rozwój badań nad pieczęciami cysterskimi rozpoczął się dopiero od drugiej połowy lat 90. XX wieku i trwa do chwili obecnej. W tym okresie, po pierwsze, badania oparto na szerszej podstawie źródłowej, obejmującej nie tylko okres średniowieczny, ale również nowożytny — do początku XIX wieku. Po drugie, zaczęto wiązać badania nad pieczęciami cysterskimi z kontekstem historycznym oraz prawnospołecznym. Po trzecie, poszerzono formularz badawczy. Rozpoczęto pogłębione badania dotyczące heraldyki w wybranych opactwach, a także transferu wyobrażeń napieczętych oraz autorstwa typariuszy.

Jeszcze w zbiorczym ujęciu klasztorów cysterskich z ziem polskich i dawnej Rzeczypospolitej — *Monasticon Cisterciense Poloniae* — niewiele miejsca poświęcono pieczęciom²⁴. Inną sytuację można zauważyć w publikowanych tematycznie opracowaniach. Najwięcej prac dotyczyło sigillów cysterskich na Śląsku. Prowadzenie badań ułatwiły niewątpliwie wcześniejsze dokonania badaczy, szczególnie P. Pfothenhauera oraz H. Kraher. Roman Stelmach w swoim artykule prezentującym dokumenty i akta cystersów krzeszowskich zebrał tabelarycznie, na podstawie zespołu poklasztornego Rep. 83 z Archiwum Państwowego we Wrocławiu, informacje dotyczące pieczęci opatów i konwentu od średniowiecza do schyłku XVIII wieku. Autor opisał ponadto nieprecyzyjnie dwie średniowieczne pieczęcie opatów oraz pieczęć konwentu. Do

²² Por. przyp. 12.

²³ SUB, Bd. 1—6. Zestawienie opisów pieczęci cysterskich ze Śląska zawartych w wymienionym wydawnictwie zob. T. Kałuski, *Imago abbatis na pieczęciach śląskich cystersów w średniowieczu*, w: *Dzieje i kultura cystersów...*, s. 398—401.

²⁴ S. Kozak, A. Tarnas-Tomczyk, M.L. Wójcik, *Henryków*, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae*, red. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, t. 2, Poznań 1999, s. 70; A. Harc, L. Harc, E. Łużyniecka, *Lubiąż*, w: *Monasticon...*, s. 209; A.M. Wyrwa, *Łekno-Wągrowiec*, w: *Monasticon...*, s. 236, 240; Tenże, *Obra*, w: *Monasticon...*, s. 261; rysunek pieczęci konwentu z Łekna na podstawie KDW, t. 4 (ilustracje na wklejkach, nr 162).

tekstu dołączono również barwne fotografie omówionych sigillów²⁵. Natomiast Przemysław Wiszewski wprowadził swoim artykułem poświęconym śląskim pieczęciom klasztornym wiele nowych ustaleń do obiegu naukowego. Oparł się w tym celu na szerokiej podstawie źródłowej. Autor przedstawił na tle innych sigillów ikonografię i legendy napieczętny wybranych pieczęci opatów oraz konwentów cysterskich. Zwrócił także uwagę na znaczenie symboliczne wyobrażeń napieczętnych. Zamieścił ponadto fotografie wybranych pieczęci opatów i konwentu w Lubiążu²⁶. W innym artykule P. Wiszewski podjął się omówienia znaczenia motywów przyrody występujących na sigillach śląskich, w tym cysterskich²⁷. Wysokim walorem źródłowym oraz analitycznym odznaczają się też publikacje Marka L. Wójcika. Jako jeden z nielicznych badaczy historyk ten sięgnął również po materiał sfragistyczny z okresu nowożytnego. W swoich opracowaniach skoncentrował się na badaniach dotyczących pieczęci cystersów górnośląskich. W pierwszym z opublikowanych artykułów autor przedstawił ikonografię sigillów opatów i konwentu z Jemielnicy w średniowieczu oraz czasach nowożytnych. Tekst opatrzył katalogiem pieczęci wraz z odpowiadającymi im fotografiami²⁸. W kolejnych dwóch rozprawach badacz omówił kompleksowo sigilla opatów i konwentu w Rudach w średniowieczu i czasach nowożytnych, koncentrując się na ich ikonografii oraz legendach napieczętnych. Teksty zostały opatrzone stosownymi fotografiami pieczęci²⁹. Niezwykle wartościowy i stanowiący punkt wyjścia do dalszych badań jest również artykuł M.L. Wójcika poświęcony heraldyce cystersów na Śląsku. Opracowanie opiera się na szerokim materiale sfragistycznym, co pozwoliło autorowi na wysunięcie szeregu wniosków dotyczących kształtowania i funkcjonowania herbów klasztornych³⁰. Badacz ten opublikował też przed kilku laty niezna-

²⁵ R. Stelmach, *Dokumenty i akta cystersów krzeszowskich zachowane w zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu*, w: *Krzeszów uświęcony łaską*, red. H. Dziurła, K. Bobowski, Wrocław 1997, s. 71—77. Ilustracje na s. 16, nr 5—7. Tu błędnie opisano zdjęcie nr 8 jako pieczęć konwentu z XV w. W rzeczywistości jest to pieczęć kanonika wrocławskiego Teodoryka z początku XIV w. Zob. AP Wrocław, Rep. 83, nr 60.

²⁶ P. Wiszewski, *Średniowieczna śląska pieczęć klasztorna jako środek przekazu informacji (XIII—I połowa XVI w.)*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, red. P. Dymmel, Lublin 1998, s. 11—29 oraz ilustracje.

²⁷ P. Wiszewski, *Elementy natury na wizerunkach wybranych średniowiecznych pieczęci śląskich*, w: *Człowiek i przyroda w średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym*, red. W. Iwańczak, K. Bracha, Warszawa 2000, s. 78—83.

²⁸ M.L. Wójcik, *Pieczęcie cystersów jemielnickich do połowy XVI wieku (z zespołu Rep. 85 Archiwum Państwowego we Wrocławiu)*, w: *Pieczęć w Polsce...*, s. 31—37 oraz ilustracje.

²⁹ M.L. Wójcik, *Średniowieczne pieczęcie cystersów rudzkich*, w: *Cystersi w społeczeństwie Europy środkowej*, red. A.M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 405—415; M.L. Wójcik, *Pieczęcie opatów rudzkich*, w: *Klasztor cystersów w Rudach*, red. N. Mika, Racibórz 2008, s. 41—56.

³⁰ M.L. Wójcik, *Heraldyka klasztorów cysterskich na Śląsku*, w: *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywy badań*, red. K. Skupieński, A. Weiss, Warszawa 2004, s. 43—58.

ną do tej pory w literaturze pieczęć opata z klasztoru w Rudach z początku XVII wieku³¹. Obszerny materiał źródłowy związany z pieczęciami cysterskimi w Lubiążu wniosła także monografia średniowiecznego klasztoru lubiąskiego autorstwa Waldemara Könighausa. W załączniku do tej pracy przy liście opatów umieszczono punkt dotyczący pieczęci. Zawiera on opis wyobrażeń napieczętych oraz odczyt legendy napieczętej. Autor zamieścił ponadto fotografie sigillów opackich, konwentu oraz nieznaną dotąd w literaturze pieczęć wójta klasztornego³². Romuald Kaczmarek w pracy poświęconej średniowiecznemu wyposażeniu i wystrojowi kościoła klasztorowego w Lubiążu przedstawił syntetycznie na podstawie dotychczasowych badań ikonografię pieczęci opatów lubiąskich oraz konwentu. Dodał też krótkie uwagi o miejscu wykonania tłoków klasztornych³³. W artykule autorstwa Beaty Marcisz-Czapli zaprezentowano wizerunki hagiograficzne występujące na pieczęciach klasztornych na Śląsku, w tym cysterskich, w średniowieczu i czasach nowożytnych³⁴. Autorka opracowała także w katalogu wydanym przez Muzeum Narodowe we Wrocławiu, a poświęconym rzemiosłu sakralnemu, tłoki i odciski sigillów kościelnych ze Śląska przechowywane w tej instytucji. Wydała w nim m.in. cysterskie pieczęcie opatów, konwentów oraz urzędów klasztornych. W większości przypadków był to po raz pierwszy publikowany materiał sfragistyczny³⁵. W innym artykule omówiła skrótowo dzieje kolekcji typariuszy znajdującej się w Muzeum Narodowym we Wrocławiu i zestawiała w formie tabeli tłoki pieczętne, w tym cysterskie³⁶. Artur Hryniewicz podjął się natomiast szczegółowego zbadania historii tworzenia i rozwoju wspomnianej kolekcji tłoków pieczętnych, a także wskazania strat w tym zbiorze poniesionych podczas drugiej wojny światowej. Autor przygotował ponadto stosowne wykazy obecnie zaginionych tłoków oraz tych, których miejsce przechowywania udało się ustalić w ostatnich latach. Całość opatrzył fotografiami pieczęci. W zestawieniach ujął m.in.

³¹ M.L. Wójcik, *Nieznana pieczęć opata rudzkiego Piotra Sebeckiego z 1602 r.*, „Hereditas Monasteriorum” 2013, 2, s. 169—178.

³² W.P. Könighaus, *Die Zisterzienserabtei Leubus in Schlesien von ihrer Gründung bis zum Ende des 15. Jahrhunderts*, Wiesbaden 2004, s. 358—375, 407—412.

³³ R. Kaczmarek, *Średniowieczne elementy wyposażenia i wystroju kościoła klasztorowego Wniebowzięcia NMP w Lubiążu. Próba rekonstrukcji*, w: *Kościół klasztorowy Wniebowzięcia NMP w Lubiążu. Historia, stan zachowania, koncepcja rewitalizacji*, red. A. Kozieł, Wrocław 2010, s. 54.

³⁴ B. Marcisz-Czapla, *Święci w ikonografii nowożytnych pieczęci klasztornych na Śląsku*, w: *Człowiek — obraz — tekst. Studia z historii średniowiecznej i nowożytnej*, red. M.L. Wójcik, Dzierżonów 2005, s. 89—107.

³⁵ B. Marcisz-Czapla, *Tłoki pieczętne i pieczęcie kościelne z terenu Śląska*, w: *Gloria Deo. Rzemiosło sakralne*, t. 2, red. M. Korżel-Kraśna, Wrocław 2010, s. 99—122.

³⁶ B. Marcisz-Czapla, *Tłoki pieczętne z sekularyzowanych klasztorów śląskich w zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu*, w: *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, t. 3, red. M. Derwich, Wrocław 2014, s. 293—304.

sigilla opatów cysterskich na Śląsku oraz konwentu w Lubiążu³⁷. Niedawno ukazała się również monografia Jemielnicy, której jeden z rozdziałów został poświęcony pieczęciom cystersów z tej miejscowości³⁸. Wymieniony tekst jest jednak prawie w całości zmodyfikowaną wersją opublikowanego już wcześniej artykułu M.L. Wójcika dotyczącego pieczęci jemielnickich³⁹. Nic niewnoszące opracowanie zawiera także szereg błędów. W ostatnich latach opublikowałem rozprawy dotyczące przede wszystkim ikonografii średniowiecznych oraz nowożytnych pieczęci cystersów śląskich. Przy okazji analizy średniowiecznych sigillów konwentu w Krzeszowie oraz Lubiążu poszerzyłem też formularz badawczy o rozważania poświęcone źródłom inspiracji wyobrażeń napieczętnych, a także o kwestię autorstwa tłoków pieczętnych. Omówiłem ponadto najważniejsze edycje pieczęci cysterskich na ziemiach polskich na tle dorobku europejskiego (Francja, Niemcy), ze wskazaniem konkretnych propozycji edytorskich⁴⁰.

Sfragistyka cysterska z obszaru Wielkopolski doczekała się w ostatnim czasie szeregu cennych opracowań. Na początku XXI wieku tego zadania podjął się Paweł Stróżyk. W swoich artykułach poświęconych opactwu w Łeknie, translokowanemu w późnym średniowieczu do Wągrowca, przedstawił pieczęcie opatów oraz konwentu od średniowiecza do czasów nowożytnych. Autor, co ważne, zaprezentował je na tle porównawczym, zestawiając informacje z innych klasztorów. Zwrócił także uwagę na niezmiernie ważny kontekst prawny, a mianowicie na uchwały Kapituły Generalnej regulujące wprowadzenie pieczęci opackich i konwentualnych. Tekst został opatrzony również licznymi foto-

³⁷ A. Hryniewicz, *Trzy inwentarze śląskich typariuszy posekularyzacyjnych*, „Roczniki Sztuki Śląskiej” 2016, 25, s. 235—260; Tenże, *Wrocławska kolekcja zabytkowych tłoków pieczętnych, historia jej powstania i rozwoju oraz straty wojenne*, „Roczniki Sztuki Śląskiej” 2018, 27, s. 221—253.

³⁸ P. Smykała, P. Michalik, *Jemielnica. Dzieje wsi i parafii*, Opole 2014, s. 420—426.

³⁹ M.L. Wójcik, *Pieczęcie cystersów jemielnickich...*

⁴⁰ T. Kałuski, *Napisy na pieczęciach opatów z klasztorów cysterskich na Dolnym Śląsku w średniowieczu*, «Сфрагістичний щорічник» 2016, 6, s. 68—78; Tenże, *Imago abbatis...*, s. 395—415, 665—667; Tenże, *Obraz w służbie mnichów. Średniowieczna pieczęć konwentu z opactwa cysterskiego w Krzeszowie*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2018, 73, 4, s. 147—161; Tenże, *Funkcjonowanie kontrasigillów w klasztorach cysterskich na Śląsku w średniowieczu i czasach nowożytnych*, w: *Silesia — Polonia — Europa. Studia historyczne dedykowane Profesorowi Idziemu Panicowi*, red. J. Sperka, Katowice—Bielsko-Biała 2019, s. 311—320; T. Kałuski, *Od przedstawień figuralnych do heraldycznych. Opaci lubiąscy i ich pieczęcie od schyłku średniowiecza do sekularyzacji klasztoru w 1810 roku*, *St. Żr.* 2019, 57, s. 159—210; Tenże, *Średniowieczne pieczęcie konwentu z klasztoru cysterskiego w Lubiążu — chronologia, ikonografia i kwestia autorstwa typariuszy*, *St. Żr.* 2021, 59, s. 25—38; Tenże, *Projekt edycji pieczęci cystersów śląskich. Francuskie i niemieckie przykłady wydawania pieczęci cysterskich*, w: *Editiones sine fine*, t. 2, red. K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń 2021, s. 117—130.

grafiami sigillów⁴¹. W innym artykule P. Stróżyk opracował heraldykę wymienionego opactwa wielkopolskiego. Podstawowym materiałem źródłowym były tu pieczęcie opracowane przez autora we wcześniejszych badaniach. Historyk szczególnie mocno zaakcentował potrzebę rozpoznania klasztornego systemu heraldycznego⁴². W kolejnym szkicu P. Stróżyk kontynuował swoje rozważania poświęcone heraldyce cysterskiej. Zostały one rozszerzone na pozostałe ziemie polskie. Syntetycznie omówił występujące na pieczęciach cysterskich herby opatów (osobiste, rodowe), herby opackie (urzędowe), herby zakonników, herby klasztorów oraz herby konwentów. Należy nadmienić, że kwestia istnienia herbów opackich stała się przedmiotem polemiki z ustaleniami M.L. Wójcika⁴³. W innym artykule Stróżyk przedstawił zaś interesujące ustalenia dotyczące symboliki władzy cysterskich opatów. W ramach swoich rozważań poddał analizie pieczęcie przełożonych klasztorów⁴⁴. Badacz w ostatnim czasie zaprezentował ponadto klasyfikację sigillów cysterskich oraz benedyktyńskich z ziem polskich. Pieczęcie te podzielił według kryterium własnościowego oraz prawnego. Historyk zaproponował też podział sigillów przełożonych klasztorów na „pieczęcie opackie” — w odniesieniu do sigillów urzędowych, oraz „pieczęcie opatów i opatek” — w odniesieniu do sigillów urzędniczych. Wskazał też zasadność wyróżnienia „pieczęci wielourzędowych” stosowanych przez opatów, w przypadku tych, w których legendy wskazywały na jeszcze inne urzędy. Stróżyk zaproponował także wprowadzenie pojęcia „pieczęcie złożone” na określenie sigillów wykonanych przez dwa różne tłoki, które nie tworzyły z góry ustalonej całości. Taką praktykę zaobserwował bowiem autor w klasztorach wielkopolskich w okresie nowożytnym⁴⁵. W zakresie badań nad sfragistyką cysterską w Wielkopolsce należy wskazać również tekst Magdale-

⁴¹ P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie—Wągrowcu (cz. I)*, „Studia i Materiały do Dziejów Pałuk” (dalej: SMDP) 2003, 4, s. 179—202; Tenże, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie—Wągrowcu (cz. II)*, SMDP 2006, 6, s. 139—153; Tenże, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie—Wągrowcu (cz. III)*, „Cistercium Mater Nostra” (dalej: CMN) 2012—2013, 6, s. 241—246.

⁴² P. Stróżyk, *Heraldyka opactwa cysterskiego w Łeknie—Wągrowcu*, w: *Cystersi lekneńscy w krajobrazie kulturowym ziem polskich w 850-lecie fundacji opactwa cysterskiego w Łeknie 1153—2003*, red. A.M. Wyrwa, Łekno—Wągrowiec—Poznań 2004, s. 89—104.

⁴³ P. Stróżyk, *Herby na pieczęciach cysterskich — wybrane zagadnienia*, w: *Pieczęcie herbowe — herby na pieczęciach*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Warszawa 2011, s. 191—215. Dopelnieniem tego opracowania była publikacja w osobnym artykule fotografii nowożytnych pieczęci cysterskich i cysterek oraz jednej parafii z Wielkopolski. Zob. P. Stróżyk, *Herby na pieczęciach cysterskich. Tablice*, CMN 2012—2013, 6, s. 237—240.

⁴⁴ P. Stróżyk, *Symbole władzy opata w przestrzeni klasztoru cysterskiego*, w: *Ingenio et humilitate. Studia z dziejów zakonu cystersów i Kościoła na ziemiach polskich*, red. A.M. Wyrwa, Katowice 2007, s. 37—60.

⁴⁵ P. Stróżyk, *Klasyfikacja pieczęci benedyktyńskich i cysterskich z ziem polskich*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia — metody badań — interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 197—206.

ny Kadziszewskiej dotyczący jednej z nowożytnych pieczęci konwentu w Wągrowcu⁴⁶. Istotne są też artykuły polemiczne tej badaczki oraz Piotra Pokory poświęcone pieczęci opata wągrowieckiego Adama Rzewuskiego z drugiej połowy XVIII wieku⁴⁷. W ostatnim czasie zaś P. Pokora omówił zakupiony niedawno przez Archiwum Państwowe w Poznaniu tłok pieczęci konwentu w Wągrowcu z 1746 roku⁴⁸.

Pieczęcie małopolskich cystersów były także w ostatnich latach przedmiotem szczegółowych badań. Marcin Starzyński podjął się przeanalizowania pieczęci i herbu klasztoru w Mogile. Omówił średniowieczne i nowożytne pieczęcie opatów i konwentu pod kątem ikonografii oraz inskrypcji napieczętych. Badacz prześledził też rozwój herbu klasztornego oraz przedstawił nowe projekty herbów opactwa, opata oraz ich pieczęci⁴⁹. Pieczęcie cysterskie z obszaru Małopolski są badane również przez Marcina Szymoniaka. Podsumował on badania nad średniowiecznymi sigillami klasztornymi, w tym cysterskimi, w dawnej diecezji krakowskiej i zebrał znaną mu podstawę źródłową⁵⁰. W innym artykule badacz zaprezentował zmieniającą się pozycję opatów i konwentów w świetle ich średniowiecznych pieczęci z dawnej diecezji krakowskiej⁵¹. W ostatnim czasie M. Szymoniak przedstawił także nowe ustalenia dotyczące sigillów opatów mogińskich z XV i XVI wieku. Niektóre z nich były pieczęciami sekretnymi, a w ikonografii większości sigillów opackich ukazano postać św. Bernarda z Clairvaux⁵².

Badania nad sfragistyką cysterską z innych ziem są znacznie mniej zaawansowane. Zbigniew Zyglewski w swoim artykule przeanalizował ikonografię oraz legendy napieczęte średniowiecznych i nowożytnych pieczęci opatów i konwentu z klasztoru w Byszewie, translokowanego w końcu XIII wieku

⁴⁶ M. Kadziszewska, *Nieznana pieczęć konwentu cystersów w Wągrowcu*, „Ziemia Wągrowiecka” 2000, 3, 1 (9), s. 98—99.

⁴⁷ M. Kadziszewska, *Pieczęć Adama Rzewuskiego, kanclerza lwowskiego i opata wągrowieckiego*, SMDP 2006, 6, s. 257—260; Taż, *Jeszcze o pieczęciach opata wągrowieckiego Adama Rzewuskiego z XVIII wieku*, CMN 2012—2013, 6, s. 227—235; P. Pokora, *Nieznana pieczęć opata wągrowieckiego Adama Rzewuskiego z 1763 r.*, „Archiwista Polski” 2012, 65, 1, s. 19—24.

⁴⁸ P. Pokora, *Tłok pieczęci konwentu cystersów z Wągrowca z 1746 r. — nowy nabytek Archiwum Państwowego w Poznaniu*. Komunikat, St. Żr. 2021, 59, s. 205—211.

⁴⁹ M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów mogińskich*, Kraków 2005; Tenże, *Herby i pieczęcie opactwa i opata klasztoru cystersów w Mogile. Tradycja i współczesność*, CMN 2010, 4, s. 121—146; Tenże, *Geschichte des Wappens der Cistercienserabtei in Mogiła*, „Analecta Cisterciensia” 2012, 62, s. 254—289.

⁵⁰ M. Szymoniak, *Stan i perspektywy badań...*, s. 185—208.

⁵¹ M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie z diecezji krakowskiej jako źródło badań nad zakresem władzy opatów i konwentów*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2014, *Nauki społeczne*, 9, 2, s. 145—181.

⁵² M. Szymoniak, *Nowe ustalenia o pieczęciach opatów mogińskich z XV i XVI w.*, w: *Dzieje i kultura cystersów...*, s. 417—440.

do wsi Smeysche (późniejszego Koronowa). Interpretację osłabia jednak brak odwołania do statutów Kapituły Generalnej⁵³. Dariusz Karczewski przedstawił natomiast ikonografię oraz legendy umieszczone na pieczęciach opatów i konwentu w klasztorze w Pelplinie od średniowiecza do schyłku XVIII wieku. Wartość przywołanej pracy obniża przede wszystkim, tak jak w poprzednim przypadku, brak nawiązania do kontekstu prawnego, w którym funkcjonowały pieczęcie cysterskie⁵⁴. Jan Pakulski z kolei omówił ikonografię oraz legendy występujące na sigillach z dawnej diecezji włocławskiej, w tym opatów i konwentów z Byszewa (Koronowa) oraz Pelplina. W większości są to już jednak ustalenia przedstawione w artykułach Z. Zyglewskiego oraz D. Karczewskiego. Stan wiedzy odnośnie do pieczęci cysterskich w Oliwie opiera się natomiast jeszcze na publikacji F.A. Vossberga z połowy XIX wieku. Pakulski nie odniósł się również w swoich rozważaniach do kluczowych statutów Kapituły Generalnej w kwestii pieczęci⁵⁵.

Pieczęcie cysterskie zostały uwzględnione także przy okazji różnych edycji sigillów. Władysław Fabijański opublikował pieczęcie ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich wykonane w formie metalowych odlewów. W wydawnictwie tym znalazły się pieczęcie opatów w Kamieńcu, Łeknie, Obrze i Sulejowie, które zapewne wszystkie były częścią dawnej kolekcji F. Piekosińskiego. Zostały one wydane (poza pieczęcią łekneńską) w pracach tego krakowskiego uczonego⁵⁶. W katalogu sigillów z zasobu Archiwum Państwowego w Bydgoszczy Marcin Hlebionek opublikował natomiast m.in. pieczęcie opatów i konwentów z Kujaw, Wielkopolski i Małopolski, opatrując je fotografiami. Pośród nich znalazły się trzynastowieczne pieczęcie opatów z: Byszewa, Jędrzejowa, Koprzywnicy, Sulejowa, Szczyrzyca i Wąchocka, oraz z początku następnego stulecia sigilla opatów w Oliwie i Pelplinie, w większości znane już z wcześniejszych publikacji⁵⁷. Bogatego materiału sfragistycznego dostarczyła również edycja rysunków wykonanych przez K.W. Kielisińskiego, która została przygotowana przez P. Pokorę. Wydane rysunki znanych już z literatury przedmiotu pieczęci opatów z Pelplina, Oliwy i Mogiły, a także

⁵³ Z. Zyglewski, *Pieczęcie klasztoru cystersów w Koronowie*, „Nasza Przeszłość” 2001, 96, s. 143—168.

⁵⁴ D. Karczewski, *Materiały do sfragistyki opactwa pelplińskiego*, w: *Pelplin. 725 rocznica powstania opactwa cysterskiego. Kulturotwórcza rola cystersów na Kociewiu*, red. D.A. Dekański, B.A. Grenz, A. Słyszewska, A.M. Wyrwa, Pelplin—Tzew 2002, s. 137—148.

⁵⁵ J. Pakulski, *Pieczęcie instytucji kościelnych i duchowieństwa*, w: *Dzieje diecezji włocławskiej*, t. 1, red. A. Radziński, Włocławek 2008, s. 153—155, 157, 160—161.

⁵⁶ W. Fabijański, *Odlewy metalowe pieczęci w zbiorze sfragistycznym Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Katalog*, Wrocław 1999, s. 60—62, nr 162, 164—167 (z pewnymi nieścisłościami w opisie pieczęci). Por. przyp. 6—7.

⁵⁷ M. Hlebionek, *Katalog pieczęci przy dokumentach samoistnych w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*, Warszawa 2012, s. 181—199, 343—370.

konwentu mogińskiego posiadają jednakże wysoki walor dokumentacyjny⁵⁸. Na uwagę zasługuje też katalog tłoków pieczętnych z zasobu Archiwum Państwowego w Poznaniu, opracowany pod redakcją P. Pokory. W ramach tej publikacji wydano pieczęć zarządu domeny klasztoru w Obrze z drugiej połowy XVIII wieku⁵⁹.

Podsumowanie

Przedstawione badania nad pieczęciami cysterskimi na ziemiach polskich wskazują, że ich właściwy rozwój nastąpił dopiero od schyłku lat 90. ubiegłego wieku. Zauważalny jest również nierównomierny poziom tych badań. Najwięcej analiz dotyczy Śląska i Wielkopolski. Dużym mankamentem niektórych prac jest też nieuwzględnienie kontekstu prawnego pojawienia się pieczęci opatów oraz konwentów, a także zmieniającej się pozycji opata na przestrzeni stuleci. W opracowaniach ponadto rzadko poruszano sprawy związane z funkcjonowaniem kancelaryjnym pieczęci. Na ten stan rzeczy rzutują zaniedbania dotyczące kancelarii klasztornych. Badania w zakresie ikonografii oraz heraldyki zostały również przeprowadzone w ograniczonym zakresie. Należy tylko wyrazić nadzieję, że w niedalekiej przyszłości wskazana problematyka będzie kontynuowana w badaniach nad pieczęciami cysterskimi.

⁵⁸ *Album rysunków pieczęci Kajetana Wincentego Kielisińskiego ze zbiorów Biblioteki Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk*, wyd. P. Pokora, Kórnik 2013, s. 169, 176—177. Opisy rysunków K.W. Kielisińskiego z wybranymi reprodukcjami pieczęci zostały opublikowane też w innym miejscu: P. Pokora, *Rysunki pieczęci Kajetana Wincentego Kielisińskiego w zbiorach Biblioteki PAN w Kórniku*, w: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2011, s. 407, nr 75; s. 425, nr 210; s. 428, nr 245; s. 440, nr 332.

⁵⁹ *Zbiór tłoków i stempli pieczętnych w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu*, red. P. Pokora, współpr. M. Hlebionek, Poznań 2015, s. 36, nr 35.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Państwowe we Wrocławiu: Rep. 83, nr 60.

Źródła drukowane

Album rysunków pieczęci Kajetana Wincentego Kielisińskiego ze zbiorów Biblioteki Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk, wyd. P. Pokora, Kórnik 2013.

Engel B., *Die mittelalterlichen Siegel der Fürsten, der Geistlichkeit und des polnischen Adels im thorner Rathsarchive*, Danzig 1902 (Abhandlungen zur Landeskunde der Provinz Westpreussen, H. 11).

Fabijański W., *Odlewy metalowe pieczęci w zbiorze sfragistycznym Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Katalog*, Wrocław 1999.

Hlebionek M., *Katalog pieczęci przy dokumentach samoistnych w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*, Warszawa 2012.

Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława, t. 1, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1874.

Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa, cz. 2—4, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1882.

Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, t. 1—4, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1877—1881; t. 5, wyd. F. Piekosiński, Poznań 1908; t. 6, wyd. A. Gąsiorowski, H. Kowalewicz, Warszawa—Poznań 1982; t. 7, wyd. A. Gąsiorowski, R. Walczak, Warszawa—Poznań 1985.

Marcisz-Czapla B., *Tłoki pieczętno i pieczęcie kościelne z terenu Śląska*, w: *Gloria Deo. Rzemiosło sakralne*, t. 2, red. M. Korżel-Kraśna, Wrocław 2010, s. 71—210.

Pieczęcie królów i królowych polskich do 1572 r., oprac. J. Bonczkowski, D. Chyła, M. Hlebionek, M. Superczyński, red. M. Hlebionek, Toruń 2020 (Katalog pieczęci Archiwum Państwowego w Toruniu, z. 1).

Piekosiński F., *Pieczęcie polskie wieków średnich doby piastowskiej. (Uzupełnienie)*, Kraków 1936 [odbitka z „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologicznych” 1934, 16; 1935, 17].

Piekosiński F., [przy współudziale E. Diehla], *Pieczęcie polskie wieków średnich. Doba piastowska*, cz. 1, Kraków 1899.

Schlesisches Urkundenbuch, Bd. 1—6, hrsg. H. Appelt, W. Irgang, Köln—München 1963—1998.

Urkunden der Klöster Rauden und Himmelwitz, der Dominicaner und der Dominicanerinnen in der Stadt Ratibor, hrsg. W. Wattenbach, in: *Codex diplomaticus Silesiae*, Bd. 2, Breslau 1859.

Urkunden des Klosters Kamenz, hrsg. P. Pfothenauer, in: *Codex diplomaticus Silesiae*, Bd. 10, Breslau 1881.

Zbiór tłoków i stempli pieczętnych w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu, red. P. Pokora, współopr. M. Hlebionek, Poznań 2015.

- Bobowski K., *Dawne pieczęcie na Pomorzu Zachodnim. Zabytki prawa i kultury z epoki Gryfitów*, Szczecin 1989.
- Bojęś-Białasik A., Zdanek M., *Badania nad cystersami w Polsce po 1989 r.*, w: *Dzieje i kultura cystersów w Polsce*. 2, red. M. Starzyński, D. Tabor, Kraków 2018, s. 523—565.
- Bojęś-Białasik A., Zdanek M., *Zisterzienserforschung in Polen nach dem Zweiten Weltkrieg. Geschichte und Institutionen*, „Cistercienser Chronik“ 2017, 124, s. 447—477.
- Grüger H., *Der Orden der Zisterzienser in Schlesien (1175—1810). Ein Überblick*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau“ 1982, 23, s. 84—145.
- Grüger H., *Heinrichau. Zisterzienserabtei*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau“ 1982, 23, s. 27—54.
- Grüger H., *Himmelwitz. Zisterzienserabtei*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau“ 1981, 22, s. 50—61.
- Grüger H., *Kamenz. Augustiner Propstei, dann Zisterzienserstift*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau“ 1980, 21, s. 84—109.
- Grüger H., *Leubus. Zisterzienserabtei*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau“ 1981, 22, s. 1—32.
- Grüger H., *Rauden. Zisterzienserabtei*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau“ 1981, 22, s. 33—49.
- Gumowski M., *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz 1966.
- Gumowski M., *Pieczęcie śląskie do końca XIV wieku*, w: *Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 3, red. W. Semkowicz, Kraków 1936, s. 247—440.
- Hanus F., *Die aeltere Geschichte der Zisterzienser — Abtei Leubus in Schlesien bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*, Teutopolis 1947.
- Harc A., Harc L., Łużyniecka E., *Lubiąż*, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae*, red. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, t. 2, Poznań 1999, s. 202—217.
- Hryniewicz A., *Trzy inwentarze śląskich typariuszy posekularyzacyjnych*, „Roczniki Sztuki Śląskiej” 2016, 25, s. 235—260.
- Hryniewicz A., *Wrocławska kolekcja zabytkowych tłoków pieczętnych, historia jej powstania i rozwoju oraz straty wojenne*, „Roczniki Sztuki Śląskiej” 2018, 27, s. 221—253.
- Kaczmarek R., *Średniowieczne elementy wyposażenia i wystroju kościoła klasztornego Wniebowzięcia NMP w Lubiążu. Próba rekonstrukcji*, w: *Kościół klasztorny Wniebowzięcia NMP w Lubiążu. Historia, stan zachowania, koncepcja rewitalizacji*, red. A. Kozieł, Wrocław 2010, s. 31—55.
- Kadziszewska M., *Jeszcze o pieczęciach opata wągrowieckiego Adama Rzewuskiego z XVIII wieku*, „Cistercium Mater Nostra” 2012—2013, 6, s. 227—235.
- Kadziszewska M., *Nieznaną pieczęć konwentu cystersów w Wągrowcu*, „Ziemia Wągrowiecka” 2000, 3, 1 (9), s. 98—99.
- Kadziszewska M., *Pieczęć Adama Rzewuskiego, kanclerza lwowskiego i opata wągrowieckiego*, „Studia i Materiały do Dziejów Pałuk” 2006, 6, s. 257—260.
- Kałuski T., *Funkcjonowanie contrasigillów w klasztorach cysterskich na Śląsku w średniowieczu i czasach nowożytnych*, w: *Silesia — Polonia — Europa. Studia historyczne dedykowane Profesorowi Idziemu Panicowi*, red. J. Sperka, Katowice—Bielsko-Biała 2019, s. 311—320.
- Kałuski T., *Imago abbatis na pieczęciach śląskich cystersów w średniowieczu*, w: *Dzieje i kultura cystersów w Polsce*. 2, red. M. Starzyński, D. Tabor, Kraków 2018, s. 395—415, 665—667.

- Kałuski T., *Napisy na pieczęciach opatów z klasztorów cysterskich na Dolnym Śląsku w średniowieczu*, «Сфрагістичний щорічник» 2016, 6, s. 68—78.
- Kałuski T., *Obraz w służbie mnichów. Średniowieczna pieczęć konwentu z opactwa cysterskiego w Krzeszowie*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2018, 73, 4, s. 147—161.
- Kałuski T., *Od przedstawień figuralnych do heraldycznych. Opaci lubiąscy i ich pieczęcie od schyłku średniowiecza do sekularyzacji klasztoru w 1810 roku*, „Studia Źródłoznawcze” 2019, 57, s. 159—210.
- Kałuski T., *Projekt edycji pieczęci cystersów śląskich. Francuskie i niemieckie przykłady wydawania pieczęci cysterskich*, w: *Editiones sine fine*, t. 2, red. K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń 2021, s. 117—130.
- Kałuski T., *Średniowieczne pieczęcie konwentu z klasztoru cysterskiego w Lubiążu — chronologia, ikonografia i kwestia autorstwa typariuszy*, „Studia Źródłoznawcze” 2021, 59, s. 25—38.
- Karczewski D., *Materiały do sfragistyki opactwa pelplińskiego*, w: *Pelplin. 725 rocznica powstania opactwa cysterskiego. Kulturotwórcza rola cystersów na Kociewiu*, red. D.A. Dekański, B.A. Grenz, A. Słyszewska, A.M. Wyrwa, Pelplin—Tczew 2002, s. 137—148.
- Könighaus W.P., *Die Zisterzienserabtei Leubus in Schlesien von ihrer Gründung bis zum Ende des 15. Jahrhunderts*, Wiesbaden 2004.
- Kozak S., Tarnas-Tomczyk A., Wójcik M.L., *Henryków*, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae*, red. A. M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, t. 2, Poznań 1999, s. 64—78.
- Krahmer H., *Beiträge zur Geschichte des geistlichen Siegels in Schlesien bis zum Jahre 1319*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” 1935, 69, s. 1—39.
- Marcisz-Czapla B., *Święci w ikonografii nowożytnych pieczęci klasztornych na Śląsku*, w: *Człowiek — obraz — tekst. Studia z historii średniowiecznej i nowożytnej*, red. M.L. Wójcik, Dzierżoniów 2005, s. 89—107.
- Marcisz-Czapla B., *Tłoki pieczętne z sekularyzowanych klasztorów śląskich w zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu*, w: *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, t. 3, red. M. Derwich, Wrocław 2014, s. 293—304.
- Pakulski J., *Pieczęcie instytucji kościelnych i duchowieństwa*, w: *Dzieje diecezji wrocławskiej*, t. 1, red. A. Radziwiński, Włocławek 2008, s. 137—162.
- Pfotenhauer P., *Die schlesischen Siegel von 1250 bis 1300, beziehentlich 1327*, Breslau 1879.
- Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006.
- Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, red. P. Dymmel, Lublin 1998.
- Pokora P., *Nieznana pieczęć opata wągrowieckiego Adama Rzewuskiego z 1763 r.*, „Archiwista Polski” 2012, 65, 1, s. 19—24.
- Pokora P., *Rysunki pieczęci Kajetana Wincentego Kielisińskiego w zbiorach Biblioteki PAN w Kórniku*, w: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2011, s. 377—476.
- Pokora P., *Tłok pieczęci konwentu cystersów z Wągrowca z 1746 r. — nowy nabytek Archiwum Państwowego w Poznaniu*, Komunikat, „Studia Źródłoznawcze” 2021, 59, s. 205—211.
- Rose A., *Grüssau. Benediktiner-, dann Zisterzienserabtei*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau” 1983, 24, s. 97—126.
- Schultz A., *Die schlesischen Siegel bis 1250*, Breslau 1871.
- Sfragistyka*, oprac. M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, Warszawa 1960.
- Smykała P., Michalik P., *Jemielnica. Dzieje wsi i parafii*, Opole 2014.
- Starzyński M., *Geschichte des Wappens der Cistercienserabtei in Mogiła*, „Analecta Cisterciensia” 2012, 62, s. 254—289.

- Starzyński M., *Herby i pieczęcie opactwa i opata klasztoru cystersów w Mogile. Tradycja i współczesność*, „Cistercium Mater Nostra” 2010, 4, s. 121—146.
- Starzyński M., *Herby średniowiecznych opatów mogiłskich*, Kraków 2005.
- Stelmach R., *Dokumenty i akta cystersów krzeszowskich zachowane w zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu*, w: *Krzeszów uświęcony łaską*, red. H. Dziurla, K. Bobowski, Wrocław 1997, s. 71—77.
- Stróżyk P., *Heraldyka opactwa cysterskiego w Łeknie—Wągrowcu*, w: *Cystersi lekneńscy w krajobrazie kulturowym ziem polskich w 850-lecie fundacji opactwa cysterskiego w Łeknie 1153—2003*, red. A.M. Wyrwa, Łekno—Wągrowiec—Poznań 2004, s. 89—104.
- Stróżyk P., *Herby na pieczęciach cysterskich. Tablice*, „Cistercium Mater Nostra” 2012—2013, 6, s. 237—240.
- Stróżyk P., *Herby na pieczęciach cysterskich — wybrane zagadnienia*, w: *Pieczęcie herbowe — herby na pieczęciach*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Warszawa 2011, s. 191—215.
- Stróżyk P., *Klasyfikacja pieczęci benedyktyńskich i cysterskich z ziem polskich*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia — metody badań — interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 197—206.
- Stróżyk P., *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie—Wągrowcu (cz. I)*, „Studia i Materiały do Dziejów Pałuk” 2003, 4, s. 179—202.
- Stróżyk P., *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie—Wągrowcu (cz. II)*, „Studia i Materiały do Dziejów Pałuk” 2006, 6, s. 139—153.
- Stróżyk P., *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie—Wągrowcu (cz. III)*, „Cistercium Mater Nostra” 2012—2013, 6, s. 241—246.
- Stróżyk P., *Symbole władzy opata w przestrzeni klasztoru cysterskiego*, w: *Ingenio et humilitate. Studia z dziejów zakonu cystersów i Kościoła na ziemiach polskich*, red. A.M. Wyrwa, Katowice 2007, s. 37—60.
- Szerląg K., *Dwie pieczęcie opactwa cystersów w Krzeszowie*, „Biuletyn Numizmatyczny” 1976, 5, s. 87—91.
- Szymoniak M., *Nowe ustalenia o pieczęciach opatów mogiłskich z XV i XVI w.*, w: *Dzieje i kultura cystersów w Polsce. 2*, red. M. Starzyński, D. Tabor, Kraków 2018, s. 417—440, 668—672.
- Szymoniak M., *Stan i perspektywy badań nad średniowiecznymi pieczęciami klasztorów męskich w diecezji krakowskiej*, w: *Źródła staropolskie i nauki pomocnicze historii*, red. J. Rogulski, Kraków 2013, s. 185—208.
- Szymoniak M., *Średniowieczne pieczęcie cysterskie z diecezji krakowskiej jako źródło badań nad zakresem władzy opatów i konwentów*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2014, *Nauki społeczne*, 9, 2, s. 145—181.
- Vossberg F.A., *Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen*, Berlin 1854.
- Wiszewski P., *Elementy natury na wizerunkach wybranych średniowiecznych pieczęci śląskich*, w: *Człowiek i przyroda w średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym*, red. W. Iwańczak, K. Bracha, Warszawa 2000, s. 78—83.
- Wójcik M.L., *Heraldyka klasztorów cysterskich na Śląsku*, w: *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywy badań*, red. K. Skupieński, A. Weiss, Warszawa 2004, s. 43—58.
- Wójcik M.L., *Nieznana pieczęć opata rudzkiego Piotra Sebickiego z 1602 r.*, „Hereditas Monasteriorum” 2013, 2, s. 169—178.
- Wójcik M.L., *Pieczęcie opatów rudzkich*, w: *Klasztor cystersów w Rudach*, red. N. Mika, Racibórz 2008, s. 41—56.
- Wójcik M.L., *Średniowieczne pieczęcie cystersów rudzkich*, w: *Cystersi w społeczeństwie Europy środkowej*, red. A.M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 405—415.

Wyrwa A.M., *Lekno-Wągrowiec*, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae*, red. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, t. 2, Poznań 1999, s. 230—250.

Wyrwa A.M., *Obra*, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae*, red. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, t. 2, Poznań 1999, s. 256—267.

Zyglewski Z., *Pieczenie klasztoru cystersów w Koronowie*, „*Nasza Przeszłość*” 2001, 96, s. 143—168.

Tomasz Kałuski

The state of research on Cistercian seals in Poland

Main research trends

Summary

In his article, Tomasz Kałuski presents the development of research on seals used by Cistercians in Poland. He has identified three periods, the first two of which lasted from the nineteenth century to the 1980s. At that time, Cistercian seals were first of all subjected to editing, and then the first interpretations appeared, most often concerning the seals of abbots. However, they were carried out as part of larger projects. The proper development of research on Cistercian seals began in the late 1990s and continues to this day. Currently, scholars study not only the iconography or, less frequently, the legal functions of seals, but also the transfer of seal images and the authorship of seal matrices (Pl. *typariusz*).

Keywords: Cistercians, seals, sphragistics, research review

Tomasz Kałuski

Stan badań nad pieczęciami cysterskimi na ziemiach polskich

Główne nurty badawcze

Streszczenie

W prezentowanym artykule przedstawiono rozwój badań dotyczących pieczęci stosowanych przez cystersów na ziemiach polskich. Wydzielono trzy okresy, z których dwa pierwsze trwały od XIX wieku do lat 80. XX wieku. W tym czasie pieczęci cysterskie stanowiły najpierw przede wszystkim przedmiot edycji, a następnie pojawiły się pierwsze interpretacje dotyczące najczęściej pieczęci opatów. Były one jednak prowadzone w ramach większych prac. Właściwy rozwój badań nad pieczęciami cysterskimi rozpoczął się u schyłku lat 90. XX wieku i trwa do dziś. Obecnie podejmuje się nie tylko analizy dotyczące ikonografii oraz rzadziej funkcji prawnych pieczęci, ale również transferu wyobrażeń napieczętnych oraz autorstwa *typariuszy*.

Słowa kluczowe: cystersi, pieczęcie, sfragistyka, przegląd badań

Tomasz Kaluski

**Der Stand der Forschung über Zisterziensersiegel in Polen
Hauptströmungen der Forschung**

Zusammenfassung

Im Artikel wird ein Überblick über die Entwicklung der Forschung zu den in Polen von Zisterziensern verwendeten Siegeln dargestellt. Dabei werden drei Perioden unterschieden, von denen die ersten beiden vom 19. Jahrhundert bis in die 1980er Jahre dauerten. In dieser Zeit waren die Siegel der Zisterzienser zunächst Gegenstand der Edition und später erschienen auch die ersten Interpretationen, vor allem zu den Siegeln der Äbte. Diese wurden jedoch im Rahmen größerer Arbeiten vorgenommen. Die eigentliche Entwicklung der Forschung begann Ende der 1990er Jahre und dauert bis heute an. Zum gegenwärtigen Zeitpunkt werden nicht nur Analysen zur Ikonographie bzw. — seltener — zur rechtlichen Funktion von Siegeln durchgeführt, sondern auch zum Transfer von Siegelbildern und zur Herstellung von Siegelstempeln.

Schlüsselwörter: Zisterzienser, Siegel, Sphragistik, Forschungsüberblick